

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Pîrîzâde İbrahim'in el-İ'lâm fi'l-Mühimmâti'sh Şer'iyeye mine'l-Ahkâm Risâlesinin Edebü'l-Müftî ve Edebü'l-Kâdî Fasılları¹

Chapters of Edeb al-Muftî and Edeb al-Kâdî in Pîrîzâde İbrahim's Epistle on al-I'lâm fi al-Muhimmât Shariyya min al-Ahkâm

Fatma Sümeyye KEMERTAS

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, fkemertas@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0371-1425.

Sümeyye ONUK DEMİRCİ

Dr. Öğr. Üyesi Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, sumeyye.onuk@yalova.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3278-2284.

Cilt/ Issue: 4/1, 59-85

Geliş Tarihi: 31.03.2024

Kabul Tarihi: 30.04.2024

Atf: Kemertas, Fatma Sümeyye-Demirci Onuk, Sümeyye. "Pîrîzâde İbrahim'in el-İ'lâm fi'l-Mühimmâti'sh Şer'iyeye mine'l-Ahkâm Risâlesinin Edebü'l-Müftî ve Edebü'l-Kâdî Fasılları". *İLSAM Akademi Dergisi* 4/1 (Nisan 2024), 59-85.

Dipnot: Fatma Sümeyye Kemertas-Sümeyye Onuk Demirci "Pîrîzâde İbrahim'in el-İ'lâm fi'l-Mühimmâti'sh Şer'iyeye mine'l-Ahkâm Risâlesinin Edebü'l-Müftî ve Edebü'l-Kâdî Fasılları", *İLSAM Akademi Dergisi* 4/1 (Nisan 2024), Sayfa.

1 Bu çalışma, yazarın, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim dalında, Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye Onuk Demirci danışmanlığında devam eden "Pîrîzâde İbrahim'in el-İ'lâm fi'l-mühimmâti'sh şer'iyeye mine'l-ahkâm İsimli Risâlesinin Tahkik ve Tahlili" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

ÖZ

Osmanlı Devleti döneminde, ilimle şöhret bulmuş Mekkeli bir ailenin ferdi olarak Medine'de dünyaya gelen Pîrîzâde İbrahim, 17. yüzyılda Mekke'de yaşamış önemli bir Hanefî âlimidir. Çoğu, risâle türünde olmak üzere yüzden fazla eser telif etmiştir. İstikrarın bozulmaya başladığı bir dönemde yaşayan Pîrîzâde İbrahim, çalışmamızın kaynağını teşkil eden el-İ'lâm fi'l-mühimmâti'sh-şer'iyeye mine'l-ahkâm isimli risalesinde olumsuz gidişata dikkat çekmiş ve bu durumdan kurtuluşu adaletin sağlanmasına bağlamıştır. Bu sebeple "edebü'l-müftî" ve "edebü'l-kâdî" başta olmak üzere yargılama usûlüne dair konularla ilgili bir takım hükümleri derleyerek risâlesinde ayrı bölümler halinde sunmuştur. Pîrîzâde İbrahim risâlesinde Hanefî fakihlerin eserlerinden çok sayıda tahrîcde bulunmuştur. Nadiren kendi görüşlerini de paylaşmıştır. Arapça olarak telif edilmiş olan eser, Pîrîzâde'nin usûlünü tanıma açısından da önemlidir. Çalışmamızda Pîrîzâde'nin hayatı ve el-İ'lâm fi'l-mühimmâti'sh-şer'iyeye mine'l-ahkâm isimli risalesi hakkında genel bilgi verildikten sonra Pîrîzâde'nin söz konusu risalesinde "edebü'l-müftî" ve "edebü'l-kâdî" ile ilgili naklettiği bilgiler zikredilerek genel bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pîrîzâde İbrahim, el-İ'lâm fi'l-mühimmâti'sh-şer'iyeye mine'l-ahkâm, edebü'l-müftî, edebü'l-kâdî, Hanefî mezhebi

ABSTRACT

Pîrîzâde İbrâhîm, who was born in the Ottoman Empire as a member of a family renowned for its scholarship, is one of the important Hanafi scholars who lived in Mecca in the seventeenth century. He wrote more than one hundred works, most of them in the form of treatises. Pîrîzâde İbrâhîm, who lived in a period of deteriorating stability, drew attention to the negative trend in his treatise al-I'lâm fi'l-muhimmâti al-shar'iyya mine al-ahkâm, which constitutes the source of our

study, and linked the salvation from this situation to the provision of justice. For this reason, he compiled a number of rulings on issues related to the procedure of judgment, especially "edeb al-muftī" and "edeb al-kādī", and presented them in separate chapters in his treatise. The work, which is available in Arabic manuscripts, is also important in terms of recognizing Pīrīzāde's usul. In this study, after giving general information about al-Pīrīzāde's life and his treatise titled *al-I'lām fi al-muhimmāt al-shar'iyya mine al-ahkām*, the information that al-Pīrīzāde conveyed about "edeb al-muftī" and "edeb al-kādī" in the said treatise will be mentioned and will be subjected to a general evaluation.

Keywords: Pīrīzāde İbrāhīm, *al-I'lām fi'l-mühimmāt shariyya min al-ahkām*, edeb al-muftī, edeb al-kādī, Hanafī sect.

EXTENDED ABSTRACT

Pīrīzāde İbrahim was an important Hanafī scholar who lived in Mecca during the Ottoman Empire in the 17th century. He was born in Medina as a member of a Meccan family renowned for their knowledge. Later, he moved to Mecca and grew up there. He took lessons from distinguished scholars and achieved a high level of scholarly knowledge. Pīrīzāde İbrahim, who specialized especially in the field of fiqh, served as the mufti of Mecca for many years. Following his dismissal from his post, he dedicated most of his time to scholarship and writing. Medina was the place of his death and burial.

Pīrīzāde İbrahim was a prolific author. He authored over a hundred works, most of them in the risāla genre. He wrote extensively in the fields of hadith and al-'aqidah, although a significant portion of his works pertain to fiqh. His treatise entitled *al-I'lām fi al-muhimmāt shariyya min al-ahkām*, which constitutes the source of our study, is one of the works written by Pīrī-zāda on fiqh. He wrote his treatise on the methodology of Islamic judgment. The work consists of five chapters: "Edeb al-muftī", "edeb al-kādī", "dava", "şehādat", and "ta'zīr".

Pīrīzāde İbrahim, who lived in a period when stability began to deteriorate, drew attention to this negative trend in the introduction of his treatise entitled *al-I'lām fi al-muhimmāt shariyya min al-ahkām*; he stated that evils and fitnahs became widespread and ignorant and uninformed people were put in the forefront instead of scholars with merit. He also states that he wrote his treatise with the idea that it would be instrumental in eliminating the troubles and establishing a just

order. For this reason, he compiled a number of judgments on the issues related to the procedure of judgment, especially “*edeb al-muftî*” and “*edeb al-kādî*”, and presented them in separate chapters in his treatise.

Fatwa and Kadā are closely related to each other, and both of them give rise to otherworldly responsibilities. In addition, kadā are also binding in worldly terms. There are important qualities that the kādīs and muftīs who fulfill these two important duties should possess. The terms *edeb al-muftî* and *edeb al-kādî* refer to the qualities that muftis and kādīs should have and the rules they should follow while performing their duties. In fiqh literature, there are a large number of works on the subjects of *edeb al-muftî* and *edeb al-kādî*. In the book *al-I'lām fi al-muhimmāt shariyya min al-ahkām*, written by Pīrīzādeİbrahim, he talked about these two important duties and analyzed many works from the Hanafī madhhab. He also included the opinions of salaf scholars.

In his treatise, Pīrīzādeİbrahim included the following topics under the title of *edeb al-muftî*: The mujtahid imams of the Hanafī Madhhab, their ranks, and the mufti's not to disagree with them in his fatwas; the definition of the mufti; the method that the mufti should follow in disputed issues in the Hanafī Madhhab; the mujtahids that the mufti should follow when there is no narration from Abū Hanīfa; The issues that muftis should pay attention to while giving fatwa; the terms of fatwa; Pīrīzādeİbrahim's views on the method of fatwa; the sources to be used by the mufti while giving fatwa in the Hanafī Madhhab; the method to be followed by the mufti in case of contradiction in the sources of the Madhhab.

In his treatise, Pīrīzāde İbrahim included the following topics under the title of *edeb al-kādî*: The religious ruling of kadā'; the qualifications of the kādî; the definitions of kadā'; the method to be followed by the kādî in matters where there are different opinions about a matter; the acceptance of the kādî's practices and orders as a ruling; the situations in which the kādî's ruling can be annulled; other reasons that annul the ruling; situations that do not annul the ruling; the impermissibility of postponing the ruling; exceptional situations in which the ruling can be postponed; the issues that the kādî should pay attention to while ruling; the powers of the kādî; the kādî's right to tazir.

Pīrīzāde İbrahim, who is a strict representative of the Hanaf madhhab, shows his devotion to his madhhab while dealing with the subjects of *edeb al-muftî* and *edeb al-kādî*. He explains how the mufti should follow the way of the imams of the sect and be subject to their views, and how the kādî should not make a judgement with an *ijtihād* contrary to his sect.

In this study, Pīrīzāde İbrahim's life, his treatise entitled *al-I'lām fi al-muhimmāt*

shariyya min al-ahkām, and the issues addressed in this treatise under the titles of *edeb al-mufī* and *edeb al-kādī* will be discussed in more detail.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl âlimlerinden ve zamanının önde gelen Hanefî fıkıh otoritelerinden olan Pîrîzâde İbrahim, Mekke müftülüğü vazifesini ifâ etmiş ve aynı zamanda çok sayıda eser kaleme almış önemli bir Hanefî fakihidir. Eserleri arasında yer alan, fıkıh alanında yazdığı *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti 'ş-Şer'iyye mine'l-ahkâm* isimli risâlesinde Pîrîzâde İbrahim, yaşadığı dönemde toplumdaki kötü gidişata ve bunun olumsuz sonuçlarına dikkat çekmek amacıyla önemli gördüğü bir takım meseleler üzerinde durarak İslâm muhakeme usûlünün bazı konularına dair hükümleri derleme ihtiyacı hissetmiştir. Pîrîzâde İbrahim, beş fasıl halinde telif ettiği risâlesinin ilk iki bölümünde “edebü'l-müftî” ve “edebü'l-kâdi” konularına yer vermiştir. Bu mevzularda Hanefî selef âlimlerinin kitaplarından nakiller aktarmıştır. Pîrîzâde, aynı konuları *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti 'ş-Şer'iyye mine'l-ahkâm* isimli risâlesinden başka, diğer teliflerinde de ele almıştır. 17. yüzyılda iftâ ve kazâ müesseseleriyle ilgili bilinmesine ve tatbik edilmesine ihtiyaç hissedilen hususların neler olduğunun açığa çıkarılması ehemmiyet arz etmektedir. Bu çalışmada Pîrîzâde İbrahim'in söz konusu risâlesindeki ilmî mirasın günümüze kazandırılması amaçlanmaktadır.

1. PİRİZÂDE İBRAHİM

1.1. Hayatı

Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunamayan İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Bîrî (Pîrî) yaklaşık 1022 (1613) senesinde, ailesinin ziyaret için bulunduğu Medine'de dünyaya gelmiştir. Ancak daha sonra Mekke'ye intikal edip orada yetişmiştir. Büyük dedesi Pîrî'ye nispet olunarak kendisine Pîrîzâde (İbn Bîrî) lakabı verilmiştir. Mekke'de ilimle tanınıp şöhret bulmuş bir aileye mensup olan Pîrîzâde ilmî şahsiyetiyle temâyüz ederek Hanefî ulemâsının önemli âlim ve fakihleri arasında yerini almıştır.¹

Pîrîzâde İbrahim, uzun süre Mekke müftülüğü vazifesini ifâ etmiş, Mekke emîri Şerîf Berekât zamanında görevinden azledilmiştir.² Her ne kadar Mekke kadılığı yaptığı söylene de³ kaynaklarda Mekke kadısı olarak görev yaptığına dair net bir bilgi tespit edilememiştir.⁴

1 Muhammed Emîn el-Muhıbbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi 'aşer*, (Beyrut: Dar-u Sâdır, ty.), 1/19-20; Hasan Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 47.

2 Muhıbbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1/20.

3 Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, 47.

4 Necmettin Azak, *Pîrîzâde'nin Umdetü Zevî'l-Basâir li-Halli Mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-Nezâir Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 109.

Pîrîzâde, oğlu vefat ettikten sonra insanlarla ilişkisini keserek ilim ve telife daha fazla vakit ayırmıştır. Mekke’de 1099/1688 senesinde vefat etmiş, Hz. Hatice’nin (r.anha) Cennetü’l-muallâ’daki kabr-i şerîflerinin yakınına defnedilmiştir.⁵

1.2. İlmî Şahsiyeti

17. yüzyılda yaşamış olan Pîrîzâde fıkıh alanında döneminin önde gelen ilim adamları arasında yer almaktadır.⁶ Hanefî mezhebinin görüşlerine derin bir vukûfiyet sağlamış, ilmiyle âmil bir fakîh olan Pîrîzâde, ilmi kadar takva yönüyle de meşhurdur.⁷ Onun ilmî yetkinliğini, telif etmiş olduğu eserlere yazmış oldukları takrizleriyle dönemin şeyhülislâmı, Mekke kadısı ve diğer mezheplerin önde gelen fakihleri de ifade etmişlerdir. Ayrıca Pîrîzâde fıkıh ilmine vukûfiyetiyle yaşadığı dönemde toplum üzerinde izler bıraktığı gibi yazmış olduğu eserleriyle vefatından sonra da pek çok fakihî gerek kavâid gerekse fûrû-i fıkıh alanında etkilemiştir. Son dönem Hanefî fakihlerinden İbn Âbidin’in *Reddû’l-Muhtâr*’ında Pîrîzâde’den yaptığı yüzü aşkın alıntı, Mecelle şârihlerinden Ali Haydar Efendi’nin *Dürerü’l-Hükkâm*’ında yer alan onlarca nakil onun ilmî yetkinliğini göstermektedir.⁸

1.3. Hocaları ve Talebeleri

Allâme, burhânuddîn, muhakkik ve müdekkiklerin zirvesi diye meşhur olan Pîrîzâde İbrahim, Mekke’nin önde gelen âlimlerinden dersler alarak yetişmiştir.⁹ Hocaları arasında amcası Muhammed b. Ahmed el-Bîrî, Abdurrahman b. Îsâ el-Mürşidî (ö. 1037/1627), Ahmed b. Îsâ el-Mürşidî (ö. 1047/1637), Şehâbeddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659) ve Ali b. el-Cemmâl (ö. 1072/1661) yer almaktadır.¹⁰ İsmi zikredilmeyen daha pek çok hocasının olduğu ve birçok âlimden icâzet aldığı belirtilmektedir.¹¹

Pîrîzâde, aralarında Hasan el-Uceymî (ö. 1113/1702), Tâcuddin ed-Duhân ve

5 Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 1/20.

6 Özer, *Mekke’de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, 50.

7 Azak, *Pîrîzâde’nin Umdetü Zevî’l-Basâir li-Hallî Mühimmâtî’l-Eşbâh ve’n-Nezâir Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 101.

8 Necmettin Azak, “Pîrîzâde İbrahim Üzerine Notlar: Ahmed el-‘Ûdî’nin Tercemetü’l-Müellif Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi” *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2021), 115.

9 Azak, *Pîrîzâde’nin Umdetü Zevî’l-Basâir li-Hallî Mühimmâtî’l-Eşbâh ve’n-Nezâir Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 101.

10 Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 1,19; Azak, *Pîrîzâde’nin Umdetü Zevî’l-Basâir li-Hallî Mühimmâtî’l-Eşbâh ve’n-Nezâir Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 103-105.

11 Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 1,19; Özer, *Mekke’de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, 49.

Süleyman Hînûn gibi âlimlerin bulunduğu çok sayıda talebe yetiştirmiştir.¹²

1.4. Eserleri

Pîrîzâde İbrahim velûd bir müelliftir. Muhtelif tabakat kitapları ve benzeri kaynaklardaki bilgilere istinâden Pîrîzâde'nin eserlerinden yüz yirmi iki tanesinin ismi tespit edilmiştir. Fakat bu eserlerin hepsine ulaşılammıştır.¹³ Mevcut eserleri de çoğunlukla yazma eser olarak bulunmaktadır.

Pîrîzâde İbrahim, metin, şerh, hâşiye ve risâle türünde eserler vermiştir.¹⁴ Toplumun ihtiyaçlarına çözüm üretmek için kaleme aldığı risâleleri, telifâtının yüzde doksanından fazlasını teşkil etmektedir.¹⁵ Ekserisi fıkıh alanında olmak üzere hadis ve akâid konularında da telifleri bulunmaktadır.¹⁶

Eserleri arasında *Şerhu Muvattai'l-İmâmı Muhammed b. el-Hasen, Şerhu Tashîhi'l-Kudûri, Hâşiyetü 'Umdeti zevî'l-basâir (li-halli mühimmâti) 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir, Şerhu Manzûmeti'bni's-Şihne fi'l-akâid* isimli kitapları ile *Risâle fi ademi cevâzi't-telfik, Risâle fi cevâzu'l-umre fi eşhuri'l-hac, Risâletün fi'l-işâreti fi't-teşehhüdi* isimli risâleleri yer almaktadır.¹⁷

2. PİRİZÂDE İBRAHİM'İN el-İ'LÂM Fİ'L-MÜHİMMÂTİ'S-ŞER'İYYE MİNE'L-AHKÂM RİSÂLESİNDE EDEBÜ'L-MÜFTÎ ve EDEBÜ'L-KÂDÎ FASILLARI

2.1. Pîrîzâde İbrahim'in el-İ'lâm fi'l-Mühimmâti's-Şer'iyye mine'l-Ahkâm İsimli Risâlesi

Pîrîzâde İbrahim'in *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-şer'iyye mine'l-ahkâm* isimli risâlesi, fıkıh alanında telif ettiği eserler arasında yer almaktadır. Risâle beş fasıldan müteşekkil olup İslâm muhakeme usûlünün belli başlı konularına dair hükümleri kapsamaktadır. Pîrîzâde, bu eserini Hanefî fakihlerin eserlerinden nakiller yaparak telif etmiştir. Eser, “*edebü'l-müftî*” başta olmak üzere sırasıyla “*edebü'l-kâdî*”, “*dâva*”, “*şehâdet*” ve “*ta'zîr*” başlıklarını ihtivâ etmektedir.

Pîrîzâde'nin başka bir telifi olan 148 varaklık *'Umdetü'l-hükkâm fi mesâili'l-*

12 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1,20; Azak, “Pîrîzâde İbrahim Üzerine Notlar”, 137; Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, 50.

13 Azak, “Pîrîzâde İbrahim Üzerine Notlar”, 146.

14 Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, 54.

15 Azak, “Pîrîzâde İbrahim Üzerine Notlar”, 145.

16 Azak, “Pîrîzâde İbrahim Üzerine Notlar”, 146.

17 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1,20; Azak, “Pîrîzâde İbrahim Üzerine Notlar”, 140-141.

ahkâm isimli eseri incelendiğinde, *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-şer'iyeye mine'l-ahkâm* risâlesinin ihtiva ettiği malumâtın hemen hemen aynısının bu eserde de bulunduğu görülmektedir. Yirmi fasıldan müteşekkil olan '*Umde'nin* özellikle ilk dört faslı büyük oranda, diğer on altı faslı içerisinde de bazı bilgilerin aynısı *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-şer'iyeye mine'l-ahkâm* risâlesinde de geçmektedir. Yaptığımız incelemede müellifin başka bir eseri için de aynı usûl dikkat çekmektedir. Zirâ Pîrîzâde İbrahim'in *Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam*' isimli risâlesi çalışmamızın konusunu teşkil eden *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-şer'iyeye mine'l-ahkâm* risâlesinin ilk faslının neredeyse aynısıdır.

Pîrîzâde İbrahim, *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-şer'iyeye mine'l-ahkâm* isimli eserini telif etme amacını risâlenin giriş kısmında şu sözlerle ifade etmektedir: “Kötülüklerin ve afetlerin çokluğunu, haramların ve fitnelerin yaygınlaştığını, faziletli âlimin geride bırakılırken cahil, ahmak kimsenin öne geçirildiğini gördüğümde önemli meselelerle ilgili dikkatimi çeken ayrıntıları bunları bilme imkânı bulamayan hâkimler faydalanabilsin diye beş fasılda derleyerek bu vahşeti def etmek istedim.”¹⁸ Buradan anlaşılmaktadır ki Pîrîzâde İbrahim'i söz konusu risâlesinde yer verdiği konuları seçmeye sevk eden etkenler, içinde bulunduğu devrin şartlarında oluşmuş olup o dönemde adalet mefhumunun zayıflaması ve dini temsil etme konumundaki kişilerin kifâyet sahibi olamamasıyla ilişkilidir.

el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-şer'iyeye mine'l-ahkâm risâlesi, Hasan Özer ve Mustafa Ateş tarafından tahkik edilip *Mecmuatu Resâili Bîrîzâde fi'l-fıkhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu* adıyla neşredilen eserin içerisinde ilim dünyasına kazandırılmıştır.¹⁹

2.2. Pîrîzâde İbrahim'in el-İ'lâm fi'l-Mühimmâti's-Şer'iyeye mine'l-Ahkâm Risâlesinde “Edebü'l-Müffî”

Sözlükte “sorulan bir müşkil hakkında cevap verme, o müşkili çözüp açıklamak” olarak tarif edilen fetvâ, istilahta “sorulan dinî bir meseleye dair fakih bir zatın verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” anlamına gelir.²⁰ Fetvâ verme ameliyesi; bir nevi ictihad, şer'î bir hükmün bildirilmesi ve açıklanması olduğundan mânevî mükâfatı yanında önemli bir uhrevî mesuliyete de sebep olabilen dinî bir görevdir.²¹ Bu ehemmiyetteki bir vazifenin hakkıyla yerine getirilmesi de

18 İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed el-Mekkî el-Hanefî Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pirizâde fi'l-fıkhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*, thk. Hasan Özer ve Mustafa Ateş (İstanbul: İlim Kapısı, 2022), 434.

19 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fıkhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*, 433-485.

20 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 1(1)/246.

21 Bilmen, *Kamus*, 1(1)/ 249; Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/490.

bir takım şartların sağlanmasıyla gerçekleşir. Bundan dolayı müftünün fetvâ verirken bilmesi ve riâyet etmesi gereken usûl ve kâideler bulunmaktadır. Söz konusu usûl ve kâideler “*edebü'l-müftî*” konusunun muhtevasını teşkil etmektedir.

Fetvâ verme faaliyeti ve usûlü ile ilgili, fıkıh eserlerinde “*edebü'l-fetvâ*”, “*âdâbü'l-müftî*” gibi başlıklar altında bölümler yer almış, ayrıca konuyla ilgili müstakil eserler telif edilmiştir.²² Bunlar arasında Ebu'l-Kâsım es-Saymerî (ö. 386/996), İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hamdân (ö. 695/1295), Süyûtî (ö. 911/1505), İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), Cemâleddin el-Kâsımî (ö. 1332/1914) gibi fıkıh âlimlerinin *Edebü'l-müftî* ve benzeri adlarla yazdıkları eserler veya Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, Şehâbeddin el-Karâfî'nin (ö. 684/1285) *el-İhkâm ve'l-Furûk*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *İ'lâmü'l-muvakk'în*'i gibi konuya genişçe yer veren eserleri, ayrıca fıkıh kitaplarının “*kitâbü'l-kazâ*”, fıkıh usulü kitaplarının “*ictihad*” ve “*taklid*” bölümleri sayılabilir.²³ Bu çalışmalarda; iftânın önemi, fazileti, gerekliliği, fetvânın hükmü, âdâbı, iftâ alametleri, iftâ ile kazâ arasındaki farklar, müftüde bulunması gereken şartlar, müftünün ve müsteftînin âdâbı gibi konulara ilaveten fetvânın nasıl tespit edileceğine dair hususlara da değinilmiştir.²⁴

Pîrîzâde, *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-Şer'iyye mine'l-ahkâm* isimli risâlesinde “*edebü'l-müftî*” başlığı altında genel olarak Hanefî mezhebindeki fetvâ ehli için mezhep imamlarının görüşlerini, müctehidlerin mezhepteki mertebelerini anlatmayı amaçlamış; çeşitli kavramların tanımını yapmış; ihtilaf esnasında hangi görüşlerin tercih edileceğinden ve mezhepte müftâ bihe işaret eden tercih alameti olan lafızlardan bahsetmiştir.²⁵ Pîrîzâde'nin eserinde “*edebü'l-müftî*” konusuyla ilgili Hanefî mezhebinde râcih olan hükümlerin tespit ve tercihine dair hususların ön plana çıktığı görülmektedir.²⁶

Çalışmamızda Pîrîzâde İbrahim'in *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-Şer'iyye mine'l-ahkâm* isimli risâlesinin “*edebü'l-müftî*” başlığı altında değinmiş olduğu hususlar maddeler halinde genel açıklamalarla aktarılacaktır.²⁷

22 Şenol Saylan, “Muhammed ed-Destinâî'nin Âdâbü'l-Müftîn Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkîk”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 6/1 (Haziran 2019), 247.

23 Atar, “Fetva”, 12/495.

24 Saylan, “Muhammed ed-Destinâî'nin Âdâbü'l-Müftîn Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkîk”, 247.

25 Hasan Özer, “Pîrîzâde İbrahim ve ‘Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam’ İsimli Risâlesinin Tahkik ve Tercümesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 10/19 (Nisan 2012), 330.

26 Saylan, “Muhammed ed-Destinâî'nin Âdâbü'l-Müftîn Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkîk”, 247-248.

27 Risâlede ismi geçen eserlerden ulaşılabildiklerimiz dipnotlarda gösterilmiştir.

2.2.1. Hanefî Mezhebinde Müctehid İmamların Mertebeleri

Pîrîzâde İbrahim, edebü'l-müftî başlığı altında öncelikle Hanefî mezhebindeki müctehid imamları, onların aralarındaki hiyerarşiyi ve müftünün vereceği fetvâlarda onlara muhalif düşmemesi gerektiğini belirtmektedir:

“İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) talebelerinden Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed Şeybânî (ö. 189/805), Züfer (ö. 158/775) ve Hasen b. Ziyâd (ö. 204/819) gibi isimler mezhepte müctehid, onun kâidelerine tâbî, görüşlerini de bu kâidelerden çıkararak kimselerdir. Onlardan hiç kimse İmam Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmemiş, onun ictihadının dışında bir görüşte yalnız kalmamıştır. Talebelerinin Ebû Hanîfe'yle ve birbirleriyle ihtilafa düşmeleri Ebû Hanîfe'nin görüşünden ayrıldıkları şeklinde yorumlanamaz. Çünkü Ebû Yusuf ve Züfer, Ebû Hanîfe'ye muhalif bir görüş serdetmediklerini ifade etmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin tevakkuf edip “bilmiyorum” dediği sekiz meselede iki talebesinin söz söylemesi ile ilgili rivayet edilenler ise istisnadır, herhangi bir ihtilaf için kanıt getirilemez. Çünkü esasen talebelerinin sözleri Ebû Hanîfe'den rivayet edilenlerdir. Müftünün *zahirü'r-rivâye*'de aralarında ihtilaf bulunmayan meselelerde İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in kavliyle amel etmesi, onlara muhalif düşeceği bir görüş bildirmemesi gerekir.”²⁸

2.2.2 Pîrîzâde'ye Göre Müftünün Tanımı

Pîrîzâde, müftüyü “mezhebine tâbî olduğu imamın görüşlerinden mutlak olanı diğerine tercih edebilecek kadar derin ilim sahibi, müctehid kimse” olarak tarif etmektedir.²⁹

2.2.3. Hanefî Mezhebindeki İhtilafli Meselelerde Müftünün Takip Etmesi Gereken Yöntem

Pîrîzâde, ihtilafli meselelerde İmam Ebû Hanîfe'nin, iki talebesinden (Ebû Yusuf ve Muhammed) biriyle aynı görüşte uzlaşması halinde müftünün o görüşle amel etmesi gerektiğini belirtir. Sahibeyn ile İmam Ebû Hanîfe ihtilafa düşerse müzâraa ve muâmele meselelerinde olduğu gibi sahibeynin görüşünü alır, bunların dışında müctehid olan müftü muhayyer olup kendi görüşü ile amel eder. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ise Ebû Hanîfe'nin görüşünün alınması gerektiğini söylemektedir. *İhtiyar*'da geçtiği üzere Ebû Bekir er-Râzî (ö. 370/981), bir mesele haricinde Ebû Hanîfe'nin görüşüne başkasının

28 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*, 434-435.

29 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*, 435.

görüşünü tercih etmemiştir.³⁰ Pîrîzâde bu konunun tartışmaya açık olduğunu ifade etmektedir.³¹

2.2.4. Ebû Hanîfe'den Rivâyet Bulunmadığı Zaman Müftünün Tâbi Olması Gereken Müctehidler

Pîrîzâde, Ebû Hanîfe'den rivâyet bulunmayan meselelerde sırasıyla Ebû Yusuf'un, Muhammed'in, Züfer'in, Hasan'ın sonra en büyüğünden en küçüğüne doğru diğer Hanefî mezhep büyüklerinin görüşlerinin alınacağını,³² ayrıca "kaza" ve "şehadet"le ilgili konularda Ebû Yusuf'un görüşünün tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Zâhiru'r-rivâye dışındaki meselelerle ilgili görüşler mezhep imamlarının usûlüne uygunsu müftü o görüşlere uygun amel eder, aksi takdirde amel etmez.³³

Müftü, müctehid imamlardan rivayet bulunmayan meselelerde müteahhir ulemânın ittifak ettiği bir görüş varsa onunla amel eder, eğer yoksa kendisi icthadda bulunur. Müftünün mukallid olması halinde, daha fakih bir zata danışması, cevap vermede aceleci davranmaması gerekmektedir.³⁴

Müftünün ihtilafli meselelerde Ebû Hafs el-Kebîr (ö. 217/832), Ebu'l-Leys (ö. 373/983), Tahâvî (ö. 321/933) gibi kendilerine itimat edilen büyüklerin oluşturduğu çoğunluğun görüşüne tabi olması gerekmektedir. Müftü, bu âlimlerden meseleye dair açık bir cevap bulamadığı takdirde teemmül, tedebbür ve icthadla meseleye nazar etmelidir.³⁵

2.2.5. Müftülerin Fetvâ Verirken Dikkat Etmeleri Gereken Hususlar

Müftüler, İslam hukukunda önemli bir rol oynarlar ve fetva verirken belirli prensiplere uyum göstermelidirler. Pîrîzâde İbrahim, bu hususları şu şekilde açıklamıştır:

2.2.5.1. Sorulara seçici yaklaşım

Müftüler, kendilerine yöneltilen her soruyu cevaplamak zorunda değildirler. Ancak, sadece kendilerinden başkasının doğru cevabını veremeyeceği sorulara

30 Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr* (Kahire, 1937), 2/142.

31 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*, 435.

32 Cemâlüddîn Ahmed el-Gaznevî, *el-Hâvi'l-kudsî fi furû'î'l-fikhi'l-Hanefî* (PDF: Dâru'n-nevâdir, 2011), 2/562.

33 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*, 435.

34 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*, 435-436.

35 Gaznevî, *Hâvi*, 2/562; Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*, 436.

yanıt vermekle yükümlüdürler.³⁶

2.2.5.2. *Hevâya uymama ilkesi*

Fetvâ ve hüküm verirken kişisel arzulara uymak haramdır.³⁷ İslâm hukukunun belirlediği ilkeler ışığında hareket etmek esastır.

2.2.5.3. *İcmâya ve mutlakın zahirine uyma ilkesi*

Müftüler, genel kabul görmüş görüşlere ve açık hükümlere uymalıdır. İcmâya ve mutlakın zahirine muhalif bir fetvâ vermek doğru değildir.³⁸

2.2.5.4. *Menfaat amaçlı fetvâ vermeme ilkesi*

Fetvâ, kişisel menfaatler için kullanılmamalıdır.³⁹ Müftülerin görevi, İslâm hukukunu doğru bir şekilde temsil etmektir.

2.2.5.5. *Selefin yolunu takip etme ilkesi*

Müftüler, önceki âlimlerin görüşlerini ve tercihlerini göz önünde bulundurmalıdır.⁴⁰ Bu, İslâm hukukunun tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlar.

2.2.5.6. *Farklı görüşler arasında seçim yapma ilkesi*

Farklı görüşler arasında en kolay ve en doğru olanı seçmek önemlidir. İki farklı görüş arasında bir seçim yapmak veya iki rivayet arasında tercih yapmak mümkündür.⁴¹

2.2.5.7. *Tafsîl ve itlak ilkeleri*

Tafsîl (açıklık) gereken yerde detaylı bir şekilde açıklama yapılmalıdır. İtlak (genel ifade) ise yanlış anlamalara yol açabileceğinden kaçınılmalıdır.⁴²

2.2.5.8. *Zıt görüşlere karşı durma ilkesi*

Müftüler, mezheplerinin temel prensiplerine aykırı fetvâlar vermemelidirler.⁴³

36 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 436.

37 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 436.

38 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 436.

39 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 436.

40 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 436.

41 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 436-437.

42 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 436.

43 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 436.

Zıt görüşlere karşı dikkatli olunmalıdır.

2.2.6. Pîrîzâde İbrahim'in Fetvâ Tabirleri Üzerine Açıklamaları

Pîrîzâde İbrahim, İslam hukukunda önemli olan fetvâ tabirlerini açıklayarak müftülerin fetvâ verirken kullanmaları gereken terimlere değinmiştir. Bu açıklamalar şu şekildedir:

2.2.6.1. “Kîle” ve “yenbeğî” terimleri

“Kîle (قيل)” terimi, genellikle zayıf görüşler için kullanılır.

“Yenbeğî (ينبغي)” terimi ise, vacip hükmün altında ve müstehab hükmün de üstünde olan hükümler için ve daha az sıklıkla kullanılır.⁴⁴

2.2.6.2. “Müftâ bih rivâyetleri” tabirleri

“Kavlühüm (قولهم)”, “ve aleyhi'l-fetvâ (وعليه الفتوى)”, “ve hüve'l-muhtâr (وهو المختار)”, “ve bihi nüftî (وبه نفتي)”, “ve bihi na'temid (وبه نعتد)”, “ve bihi ne'huz (وبه نأخذ)”, “ve aleyhi'l-i'timâd (وعليه الإعتماد)”, “ve aleyhi amelü'l-yevm (وعليه عمل اليوم)”, “ve hüve's-sahîh (وهو الصحيح)”, “ve hüve'l-esah (وهو الأصح)”, “ve aleyhi fetvâ meşâihinâ (وعليه فتوى مشائخنا)”, “ve hüve'l-eşbeh (وهو الأشبه)”, “ve hüve'l-evceh (وهو الأوجه)”, “ve hüve'l-meşhûr fi'l-mezheb (وهو المشهور في المذهب)” gibi tabirler müftâ bih rivâyetleri ifâde etmekte kullanılmaktadır.⁴⁵

2.2.6.3. “Sahih” ve “esah” terimleri

“Sahih (صحيح)” terimi, diğer görüşlerin sahih olmamasını ifade eder.

“Esah (أصح)” terimi ise, diğer görüşlerin sahih olmasını gerektirir.⁴⁶

Pîrîzâde İbrahim'e göre, bu terimlerin çoğunlukla takyîd edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu terimler, İslam hukukunun doğru anlaşılması ve uygulanması için önemli kriterlerdir. Örneğin, “esah” terimi diğer görüşlerin sağlam olduğunu ifade ederken, “sahih” terimi diğer görüşlerin sağlamlığını sorgular.⁴⁷

Bu açıklamalar, müftülerin fetvâ verirken kullanacakları terimlerin doğru ve uygun şekilde seçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İslam hukukunun sağlam bir temel üzerine oturtulması için doğru tercihlerin yapılması önemlidir.

44 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 437.

45 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 437.

46 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 437.

47 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 437.

2.2.7. Pîrîzâde İbrahim'in Fetvâ Usûlüne Dair Görüşleri

Pîrîzâde İbrahim, İslâm hukukunda fetvâ verme usûlüne dair önemli bir konuyu ele almış ve kendi görüşlerini aktarmıştır. Bu görüşler şu şekildedir:

2.2.7.1. Genel meselelere fetvâ verme ilkesi

Pîrîzâde İbrahim, mezhep imamlarının genel olarak tartıştığı ve karara bağladığı meseleler hakkında fetvâ vermenin doğru olmadığını belirtmektedir. Bu tür meselelerde fetvâ vermenin, farklı mezhep görüşleri arasında ihtilaf oluşturabileceğini ifade eder.⁴⁸

2.2.7.2. İhtilafı ortadan kaldıran hükümlere itiraz etmeme ilkesi

Bir meselede mezhep içi ihtilafların giderildiği ve kesin bir kararın verildiği durumlarda, bu hükmün aksi yönde fetvâ vermenin uygun olmadığını belirtir. Çünkü bir konuda kesin bir hüküm verildikten sonra, artık o konuda genel bir ittifakın sağlandığını ifade eder.⁴⁹

Pîrîzâde İbrahim'in bu görüşleri, fetvâ usûlü ve İslam hukukunun doğru anlaşılması açısından önemlidir. İhtilafın ve tartışmaların olduğu meselelerde dikkatli bir şekilde fetvâ verilmesi ve genel ittifakın sağlanmış olduğu konularda kararlılıkla hareket edilmesi gerektiğini vurgular.

2.2.8. Hanefî Mezhebinde Müftünün Fetvâ Verirken Kullanacağı Kaynaklar

Pîrîzâde İbrahim, İmam Ebû Hanîfe'nin (ra) ele aldığı fûrû meselelerin İmam Muhammed tarafından cem edildiği *el-Câmiu'l-kebîr*, *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Mebsût*, *es-Siyeru'l-kebîr*, *ez-Ziyâdât* isimli *zâhiru'r-rivâye* metinleri ile İmam Muhammed'in kendi tasnifi olan *el-Herûniyyat*, *el-Cürçâniyyât*, *er-Rikkîyyât*, *el-Keysâniyyât*, *en-Nevâdir* isimli *nâdiru'r-rivâye* metinlerini zikretmektedir. Sonradan ihtilafı bir mesele vâki olursa icthad ehliyetine sahip müftünün *zâhiru'r-rivâyedeki* delilleri inceleyip tercihte bulunabileceğini; mukallid müftünün ise son tasnif edilen eser olan *es-Siyeru'l-kebîr*'i dikkate alarak fetvâ verebileceğini belirtir. Ancak müteahhir meşâyihin tercih ettiği görüş *es-Siyeru'l-kebîr*'deki görüşten farklı ise müftünün onunla amel etmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁰

Ayrıca Muhammed b. Hasen, İmam Mâlik gibi âlimlerin kitaplarında yazılanların “falan şöyle dedi” diye söylenmesini câiz görüp bu kitapları o âlimlerden

48 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 437-438

49 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 438.

50 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 438.

nakledilen mütevâtir, müstefid haber konumunda saymaktadır.⁵¹

2.2.9. Mezhep Kaynaklarında Çelişki Olması Durumunda Müftünün Takip Edeceği Usûl

Pîrîzâde İbrahim, mezhep kaynakları arasında uyuşmazlık bulunması halinde müftünün nasıl bir tercih yapması gerektiğini açıklamaktadır:

“Fetâvâ kitaplarında metinlerdekiyle bir çelişki vâki olduğunda metinlerdekiyle; eğer çelişen bir şey yoksa fetâvâdakiyle amel edilir. Metinlerin fetâvâdakilerle takyîd edilmesi ve mütekaddim âlimlerinden mutlak olarak nakledilenin müteahhir âlimler tarafından takyîd edilmesi muteberdir. Mütekaddim imamlarımız Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed, Züfer ve Hasen b. Ziyâd; müteahhir imamlarımız ise diğer imamlardır. Selef âlimleri, Ebû Hanîfe'den Muhammed b. el-Hasen'e kadar; halef âlimleri ise Muhammed b. el-Hasen'den Şemsü'l-Eimme el-Halvânî'ye (ö. 452/1060 [?]) kadar; müteahhirûn ise Şemsü'l-Eimme'den Hâfizü'l-Mille ve'd-Dîn el-Buhârî'ye (ö. 710/1310) kadar gelenlerdir.”⁵²

2.3. Pîrîzâde İbrahim'in el-İ'lâm fi'l-Mühimmâti's-Şer'iyeye mine'l-Ahkâm Risâlesinde “Edebü'l-Kâdi”

Kazâ, lügatte “hükmetmek, hüküm vermek” olarak geçmektedir. İstılah manası ise “yargı yetkisine sahip kimseler tarafından insanlar arasında meydana gelen niza ve ihtilâfları usûlüne uygun olarak sonuçlandırmaktır.”⁵³ Hak ile hüküm vermek Allah'a imandan sonra en kuvvetli farzlardandır.⁵⁴

“Edebü'l-kâdi” kavramı genel manada kâdînin uyması gereken kuralları, kâdîdan beklenen güzel davranışları ifade etmektedir. Kâdîların tayini, görev ve sorumlulukları, hak ve yetkileri, yargılama usûl ve esasları, kâdîyı ve tarafları ilgilendiren genel ve özel tavsiyeler çok defa “*edebü'l-kâdi*, *edebü'l-kazâ*” başlıkları altında fıkıh kitaplarında ayrı bir bölüm olarak, daha sonra müstakil eserler halinde incelenmiştir. İmam Muhammed, Hasan b. Ziyâd, Muhammed b. Semâa (ö. 233/848), Kâdi Ebû Hâzım Abdülhamîd b. Abdülazîz (ö. 292/905), Ebû Ca'fer Ahmed b. İshak el-Enbârî (ö. 318/930) ve Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin en-Nâsîhî'nin (ö. 447/1055) *Edebü'l-kâdi*, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Edebü'l-hükkâm* adlı eserleriyle birlikte Hanefî ekolünde Hassâf'ın (ö.

51 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 438.

52 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 438-439.

53 Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Riyâd: Daru Alemi'l-kütüb, 2003), 8/20; Fahrettin Atar, “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/114.

54 Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1989), 16/59.

261/875) *Edebü'l-kâdî* adlı eseri ve bu eserin Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülazîz (ö. 536/1141) tarafından yapılan şerhi *edebü'l-kâdî* konusunda yazılmış ilk ve önemli kaynaklar arasındadır.⁵⁵

Pîrîzâde, *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-şer'iyye mine'l-ahkâm* isimli risâlesinde “*edebü'l-kâdî*” başlığı altında kazânın manası, şartları; kâdînin taşıması gereken şartlar ve ilim ehliyle ilişkisi; kâdînin yetkileri ve taraflara muamelesi; kazânın nakzıyla ilgili meseleler; hükmün tehirinin mümkün olduğu meseleler; kâdînin kendi reyiyile ictihadda bulunabileceği meseleler hakkında tafsilata yer vermiş olup bu hususlara dair yer yer misaller de getirmiştir.

Çalışmamızda Pîrîzâde İbrahim' in *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti's-şer'iyye mine'l-ahkâm* isimli risâlesinin “*edebü'l-kâdî*” başlığı altında değinmiş olduğu hususlar maddeler halinde genel açıklamalarla aktarılacaktır.

2.3.1. *Kazânın Dinî Hükümü*

Pîrîzâde İbrahim, en kuvvetli farzlardan, en şerefli ibadetlerden kabul edilen âdil bir kazânın tâbi olunması gereken önemli bir sünnet olduğunu zikretmektedir.⁵⁶

2.3.2. *Pîrîzâde'ye Göre Kâdînin Vasıfları*

Pîrîzâde, kâdînin sahip olması gereken başlıca özellikleri icihad ehliyeti bağlamında ele almaktadır. Ona göre; “Evlâ olan kâdînin müctehid olmasıdır, eğer ictihada ehil değilse dinine, emanetine, aklına, fehmine güvenilen; fıkıh ve sünnette âlim, şehâdet ehlerinden bir kişi olması gerekir.”⁵⁷

Pîrîzâde, müctehid olmayan kâdîyı “cahil” olarak vâsfetmektedir. Çünkü müctehidin mukâbilinde mukallidin “cahil” kaldığını ifade eder.⁵⁸

Pîrîzâde, ayrıca kâdînin bilmediklerini soru ve istişare yoluyla öğrenmeye açık olmasının ve bilhassa bulunduğu yerdeki fakihleri iyi tanınmasının da önemine değinir.⁵⁹

2.3.3. *Risâlede Geçen Kazâ Tanımları*

Pîrîzâde, muhtelif kaynaklardan kazâ ile ilgili şu tanımları nakletmiştir:

55 Salim Öğüt, “*Edebü'l-kâdî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/409.

56 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 439.

57 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 439.

58 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 439-440.

59 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 440.

Kâfi'de kazâ “Lugât manasıyla ahkâm, şer’î olarak ise yükümlü tutmak” şeklinde tanımlanır.⁶⁰

Bedâi'de kazâ “İnsanlar arasında hak ile hüküm vermek” olarak geçer.⁶¹

Müteahhir allame Muhammed b. el-Gars el-Hanefî (ö. 894/1489) ise kazâyı “Belirli bir özellikteki zahiri, vakıada şeran bağlayıcı olduğu düşünülen şeyle yükümlü tutmaktır.” diye tarif eder.⁶²

Bazı âlimler kazâyı “dünya menfaatleri için çekişme yaşanan icthâdî meselelerle ilgili yükümlülüğü tesis etmek” şeklinde açıklamaktadır.⁶³

2.3.4. Bir Mesele Hakkında Farklı Görüşler Bulduğunda Kâdînin Takip Edeceği Yöntem

Pîrîzâde'ye göre kâdî birbiriyle çelişen iki sahih görüş arasında tercih yapması gerektiğinde kendisine daha doğru gelen görüşle amel edebilir. Zayıf, mercûh ya da icthadın aksi olan görüşlerle amel etmemesi gerekir. Aksi takdirde vereceği hüküm geçersiz olur.⁶⁴

2.3.5. Kazânın Sıhhat Unsurları

Pîrîzâde, kazânın geçerli olması için gerekli unsurları şöyle sıralamaktadır:

1. Tarafların birbirine açtığı şer’an geçerli bir davâ,
2. Sahih ikrar,
3. Davaya muvâfık şehâdet.

Bu unsurlar, zımnî kazâda aranmaz. Meselâ Ramazanın sübûtuyla ilgili hüküm, dava şartı olmaması bakımından zımnî kazaya ilhak edilir.⁶⁵

2.3.6. Kâdînin Uygulama ve Emirlerinin Hüküm Olarak Kabul Edilmesi

Pîrîzâde, kâdînin bir kavil üzere olan uygulamasının *Enfau'l-vesâil* adlı eserde

60 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 440.

61 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 440; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertibi's-şerâi*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986), 7/2.

62 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 440.

63 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 440.

64 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 441.

65 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 441.

hüküm olarak kabul edildiğini; Allâme Muhammed b. el-Gars'ın ise bunu hüküm olarak görmediğini nakletmektedir. Velinin kâdiya küçük kız çocuğunu evlendirme izni vermesi gibi bazı meseleler istisnâî olup hüküm ihtivâ etmez. Kâdînin “Mahdûdu/akarını teslim et.” ya da “Borcu öde.” gibi ifadeleri ise emir olup hüküm bildirir.⁶⁶

2.3.7. Kâdînin Hükümü Nakzedilebileceği Durumlar

Pîrîzâde, kazânın kâdî tarafından nakzedilebileceği istisnâî durumları şöyle sıralamaktadır:

1. Kâdî kendi bilgisine dayanarak hüküm vermişse rücû hakkı vardır.⁶⁷

Normal şartlarda kâdînin hükümü bozması sahih kabul edilmezken, kendi bilgisiyle vardığı hükümü nakzedebilir.

2. Kâdînin hükmünde hata yaptığı ortaya çıkarsa hükümü bozması vaciptir.⁶⁸

Hata ile alınan yanlış kararlar neticesinde oluşabilecek haksızlığa son verilmesi gerekir.

3. Kâdî, mezhebine muhalif bir ictihâdla kazâda bulunmuşsa o hükümü bizzat kendisi bozma yetkisine sahiptir, başkasının ise hükümü bozmaya hakkı yoktur.⁶⁹ İslâm yargı birliğinin sağlanması için hükümü bozup mezhebine uygun bir ictihâdla hükmeder.

4. Kâdî, bir fakihî taklit ederek onun ictihâdıyla kazâda bulunursa sonra başka fukahâ kavillerinin o ictihâddan evlâ olduğunu görürse hükümü bozar.⁷⁰

Mukallid olan kâdînin, verdiği hükümle ilgili daha kuvvetli ictihâdların olduğunu öğrenmesi kendisine hükümü bozma hakkını vermektedir. Bu durum, ictihâdın değişmesi prensibiyle bağlantılıdır.

66 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 441.

67 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 441; Zeyn b. İbrahim el-Hanefî el-Mısırî, *el-Eşbâh ve'n-nezâiru'l-fikhiyye alâ mezhebi'l-Hanefiyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022), 670.

68 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 441; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 670.

69 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 441; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 670.

70 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 441.

2.3.8. Hükümü Nakzeden Diğer Sebepler

Pîrîzâde, kâdî dışında hükümü geçersiz kılabilecek sebepleri sıralamaktadır:

1. Makdî lehin, kâdînin kendisi lehine verdiği hükümden sonra bu hükümün yanlışlığını ikrar etmesi kâdînin hükümünü iptal eder.⁷¹

Kişinin, lehine verilen hükümün âdil olmadığını söylemesi, haksız olduğunun itirafıdır ve bu ikrar hükümün bozulmasını zorunlu kılar.

2. Şahitlerin köle ya da kaziften ötürü mahdûd oldukları ortaya çıkarsa hüküm geçersiz olur.⁷²

Şahitlikte aranan velayet (başkası hakkında söz sahibi olmak) şartı kölede bulunmadığı için köleler şehâdete ehil görülmemektedir.

Güvenilirlik vasıflarını kaybeden, kazif suçundan had cezası almış olan kimselerin haklarında sabit olan ayetin delâletiyle şahitlikleri kabul edilmez.

3. Şahitlerin ikisi de kâfir ya da âmâ ise hüküm geçersiz olur.⁷³

Kâfir, adalet vasfını taşımadığı için Müslüman üzerinde söz söyleme hakkına sahip değildir.

Şehâdet genel anlamıyla görerek tanık olmayı ifade ettiği için görme özürülü kişilerin şahitliği kabul edilmez.

4. Meşhûd lehin, şahitleri kazâdan sonra yalancılıkla ve fiskla itham etmesi hükümün iptalini gerektirmektedir. Kâdî Ebû Ali en-Nesefî'den (ö. 424/1032) bu durumun kazânın butlanını gerektirmediği nakledilmiştir.⁷⁴

Kişinin kendisi lehine şahitlik yapmış olan insanları kizb ve fisk ile suçlaması kendisi aleyhine bir ikrar olup o kimselerin şahitlikte aranan adalet vasfını taşımadıklarını gösterir. Bu da verilen hükümün nakzını gerekli kılar.

2.3.9. Hükümü Nakzetsen Durumlar

Pîrîzâde İbrahim hükümün geçerli olmasına mani olmayan durumları şöyle

71 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 442.

72 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 442; Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz es-Sadru's-Şehîd, *Şerhu Edebi'l-Kâdi li'l-Hassâf* (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1978), 3/42.

73 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 442.

74 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 442.

sıralamaktadır:

1. Makdî aleyh, hüküm verildikten sonra ölmüş ya da gâip olmuşsa aleyhine verilmiş olan hüküm bozulmaz.⁷⁵

Davada haklılığı tespit edilen tarafın hakkının korunması için karşı tarafın aleyhine verilen karardan sonraki ölüm ya da gâiplik hali hükmü bozmaz.

2. *Nevâdiru'r-rivâye*'ye göre verilen hükmün geçerli sayılması için kâdî ile davalıların aynı şehirde bulunması şart değildir. Ancak *zâhiru'r-rivâye*'ye göre bunun şart olduğu söylenmiştir. Meşâyihin ekseriyeti ise ihtiyaç sebebiyle ilk görüşü almıştır.⁷⁶

3. Davanın bütünüyle tek bir kâdînin indinde görülmesi şart değildir. Hatta nâib, kâdînin yanında ikâme edilen şehâdetle hüküm verebilir. Nâibin bakmaya başladığı davayı da kendisini temsilci atayan kâdî devralıp tamamlayabilir.⁷⁷

Nâib, ancak kâdî yerine hüküm vermeye yetkili kılınmışsa içlerinden birinin bakmaya başladığı davayı bir diğeri tamamlayabilir. Davaya önce bakan muttali olduğu delilleri diğere bildirir, böylece delillerin tekrar istenmesine gerek duyulmaz.

2.3.10. Hükümün Tehirinin Caiz Olmaması

Pîrîzâde, kâdînin hükmünü ertelemesinin câiz olmadığını *Câmiu'l-fusûleyn*'den naklettiği şu ifadeyle belirtmektedir: “Kâdî hükmün ertelenmesi sebebiyle günaha girer, azledilir, kınanır.”⁷⁸

2.3.11. Hükümün Tehir Edilebileceği Durumlar

Pîrîzâde, hükümün tehirinin mümkün olduğu istisnâî durumları açıklamaktadır:

1. Kâdî, kardeşler ya da amcaoğulları arasındaki davalarda tarafları yavaş bir şekilde savuşturmalı, barışmaları ihtimalinden dolayı hüküm vermekte acele etmemelidir.⁷⁹

Kâdînin akrabalık bağının öneminden dolayı mümkün görünüyorsa akrabalar

75 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 443.

76 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 443.

77 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 444.

78 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 445; Mahmûd b. İsrâil (İbni Kâdî Simavna), *Câmiu'l-fusûleyn* (PDF: el-Mektebetü'ş-Şâmile) 1/14.

79 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 445.

arasında öncelikle sulh yapılmasını tavsiye etmesi gerekir.

2. Kâdî, hasımları uzlaştırmak istediğinde hükmü tehir edebilir.⁸⁰

Evlilik müessesesinde olduğu gibi tarafların ihtilafının çözülmeye çalışılması evlâ olandır. Bundan dolayı kâdî hüküm vermekte acele etmemelidir.

3. Müddeâ aleyh, def'i hakkını kullanmak için mühlet verilmesini isterse def'i sahih ise kâdî ona mühlet verir; fâsid ise vermez.

Müddeâ aleyhin şahitleri olduğunu söyleyip onları mahkemeye getirmek istemesi sahih def'i kabilindedir. Böyle bir durumda kâdî ona ikinci celseye kadar mühlet verir.

4. Kâdînin şahitler hakkında şüphesi varsa hüküm tehir edilir.⁸¹

Şahiterin yalan ifadede bulunma ihtimalleri varsa kâdî onları tek tek sorgular, farklı ifade verirlerse şahitlikleri düşer.

2.3.12. Kâdînin Hüküm Verirken Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Pîrîzâde İbrahim, kâdî için câiz görülmeyen uygulamalardan bahsetmektedir.

1. Kâdînin müddeâ aleyhi, dava sebebiyle müddeâ fihle ilgili tasarruftan men etmesi caiz olmaz.⁸² İspatlanmamış bir iddia ile hak mahrumiyeti oluşmaz.

2. Kâdînin, mahalle imamlarına bekârların ve dulların nikâh akdini kıymayı yasaklaması câiz değildir.⁸³

3. Kâdînin hükmünde telfik yapması icmâ ile câiz değildir.⁸⁴ İslam hukukunda yargı birliği ve istikrarı esastır.

4. Davacının getirdiği delil üzerine haklı olduğu tespit edildikten sonra kâdînin davalı lehine bir şey söylemesi doğru olmaz.⁸⁵ Zira kâdînin sözü hüküm ihtivâ eder.

5. Kâdî, kendisinden önceki kâdînin divânında bulunduğu ikrar ve beyyine ile

80 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 445; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 2/87.

81 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 445.

82 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 445.

83 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 446.

84 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 446.

85 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 446.

amel etmez.⁸⁶

6. Kâdî sulha zorlamaz, zorlarsa günaha girmiş olur.⁸⁷ Ayrıca kâdînin sulhu bizzat kendisinin gerçekleştirmesine gerek yoktur, bu işi araçlara devreder.⁸⁸

7. Kâdî terikelerde vasileri, vakıflarda kayyımları görevlendirmez. Küçüklerin evlendirilmesinde ise menşûrunda yazılanın dışına çıkmaz.⁸⁹

2.3.13. Kâdînin Yetkileri

Pîrîzâde, kâdînin yargılama esnasında kendisine verilen bazı hak ve yetkileri belirtmektedir.

1. Mal sahibi gâip olduğunda kâdînin gâsıp ya da hırsızdan malı alıp koruma yetkisi vardır.⁹⁰ Böylece mal üzerinde haksız bir tasarruf engellenmiş olur.

2. Kâdînin kendisini görevlendiren imamı yargılama ve aleyhinde hükmetme hakkı vardır.⁹¹ Bu husus hukukun tarafsızlığı ilkesinin bir yansımasıdır.

3. Kâdînin, borçlunun gayrimenkûl malını satma hakkı vardır. Bu satış, menkûlünün satışı gibi sahihtir.⁹²

2.3.14. Kâdînin Tazir Hakkı

Pîrîzâde İbrahim, kâdînin tazir hakkını kullanabileceği durumlara değinmektedir.

1. Kâdînin, taraflardan hakkı bilip saklayanı güçlü, caydırıcı bir cezayla cezalandırma yetkisi bulunmaktadır. Böylece üzerindeki borcu bilen, borcunu tereddüt etmeden eda eder ve haksız mücadele eden bundan vazgeçer.⁹³

2. Kâdînin kendisine karşı gayri edebî davranan kimseyi cezalandırma hakkı vardır.⁹⁴ Kadınlık makamının saygınlığının korunması esastır.

86 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 446.

87 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 446; İbni Kâdî Simavna, *Câmiu'l-fusûleyn*, 1/20.

88 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 446.

89 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 446.

90 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 447.

91 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 446-447.

92 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 448.

93 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 447.

94 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 447.

3. Huzurundaki hasımlar birbirlerine kötü söz söylediklerinde kâdî onları cezalandırma ve hapsedme yetkisine sahiptir. Hasımlardan birisi diğerine böyle bir söz söylese diğeri istemediği takdirde kâdî hasmını cezalandırmaz.⁹⁵

4. Kâdînin sarhoş ya da sarhoşluk belirtisi gösteren bir adamı töhmet sebebiyle cezalandırma hakkı vardır. Bu ceza had cezası olmaz.⁹⁶

5. Muhtekirin (tekelcinin) durumu kâdîya iletildiğinde kâdî, muhtekire kendisinin ve ailesinin ihtiyacından fazla olan gıda maddelerini satmasını emreder. Aynı muhtekirin durumu ikinci defa mahkemeye götürüldüğünde ammeden zararı def etmek amacıyla muhtekir hapisle cezalandırılır.⁹⁷

SONUÇ

17. yüzyıl âlimlerinden Pîrîzâde İbrahim, ilimle meşhur olmuş bir ailede yetişmesinden mütevellit ilimden çokça behresi olan önemli bir Hanefî âlimidir. Fıkha vukûfiyeti sebebiyle bir süre Mekke müftülüğü vazifesini de ifâ eden Pîrîzâde İbrahim, telif ettiği çok sayıda eser arasında yer alan *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti'ş-Şer'iyeye mine'l-ahkâm* isimli risâlesini İslâm yargılama usûlüne dair kaleme almıştır. Pîrîzâde İbrahim risâlenin giriş kısmında, olumsuz toplumsal gidişata dikkat çekerek risâlesini yazma amacını açıklamaktadır. Liyakat sahibi âlimlerin yerini cahil, bilgisiz kimselerin aldığı görüncü önemli meselelerle ilgili dikkatini çeken hususları, bunları bilme imkânı bulamayan hâkimler faydalanabilsin diye beş fasılda derleyerek bu olumsuz gidişata engel olmak istediğini ifade etmektedir.⁹⁸ Ahvâlin düzelmesine yardımcı olmak için telif ettiği risâlesinin ilk bölümünü “*edebü'l-müftî*”, ikinci bölümünü de “*edebü'l-kâdî*” konularına ayırmıştır.

Pîrîzâde İbrahim'in risâlesinde ele aldığı ve çalışmamızın da konusunu teşkil eden konular, Hanefî mezhebi literatüründe hem çeşitli fıkıh kitapları içerisinde hem de müstakil eserler olarak kaleme alınmıştır. Pîrîzâde'nin bu mevzuları ele alış tarzı ise özellikle kapsam açısından diğerkaynaklardan farklılık arz etmektedir. Risâlesinde yer verdiği bilgiler, ele aldığı konuları baştan sona açıklayıcı olmaktan ziyade kısa ifadelerle aktarılmaktadır. Mesela gerek *edebü'l-müftî* gerek *edebü'l-kâdî* fasıllarında müftü ve kâdîyla ilgili sahip olmaları

95 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 448; İbni Kâdî Simavna, *Câmiu'l-fusûleyn*, 1/19.

96 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 448; Sadru'ş-Şehid, *Şerhu'l-edeb*, 3/101.

97 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 448.

98 Pîrîzâde, *Mecmûatu resâili Pîrîzâde fi'l-fikhi'l-Hanefi ve Fetâvâhu*, 448.

gereken şekil şartlarına pek değinmemiş; ictihad ehliyetine sahip olma gibi bazı genel özellikleri zikretmekle iktifâ etmiştir.

Pîrîzâde, edebü'l müftî bölümünde özellikle mezhepte *râcih* olan kavle ve *miiftâ bih* görüşe nasıl ulaşılacağı; müftünün hangi imamın görüşünü ne zaman, hangi şartlarda alabileceği gibi hususlara değinmiştir. Edebü'l-kâdî ile ilgili olarak da kâdînin davalarda takip edeceği usûle, yetkilerine dair bir takım bilgiler nakletmiştir. Fakat her iki konuda da ele aldığı hususlar alanda yazılmış başka kaynaklarda onlarca mesele halinde sunulan bilgilerin çok azını ihtiva etmektedir. Bu durumun, risâlelerin genel karakteristiğini yansıtmakla birlikte Pîrîzâde'nin tatbik ettiği usûlden kaynaklandığını söylemek de mümkündür. Zira başka eserlerden yaptığı nakillerde dahi önemli oranda kısaltma yoluna gitmiştir.

Pîrîzâde İbrahim'in Hanefî mezhebine sıkı bir bağlılık gösterdiği, başka mezheplerdeki görüşleri zikretmiş olmak amacıyla bile risâlesine almadığı görülmektedir. Hanefî âlimlerinden pek çok tahrîcde bulunmuştur. İstifade ettiği otuzdan fazla eserin arasında Muhammed Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Asl*'ı, Kâsânî'nin (587/1191) *Bedâiu's-sanâi*'si, Ebu'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr ez-Zâhidî'nin (ö. 658/1260) *Kunyetü'l-Münye*'si, Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr*'ı, İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) *Şerhu Mecmai'l-Bahreyn*'i, İbn Kâdî Simavna'nın (ö. 823/1420) *Câmiu'l-fusûleyn*'i, İbnü'l-Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'si, Bedreddin eş-Şuhâvî'nin (ö. 984/1576) *et-Tirâzu'l-müzheb*'i, Nureddin İbn Gânim'in (ö. 1004/1596) *Evdahu'remz alâ Nazmi'l-Kenz*'i yer almaktadır.

Risalede geçen kaynakların çokluğu, konuyla ilgili Hanefî mezhebindeki görüşlerin zengin bir harmanlamasını oluşturmuştur. Bu görüşler içinde ihtilafı olanlar da zikredilmiştir. Eser Pîrîzâde'nin de ifade ettiği gibi derleme şeklinde telif edilmiştir.

Pîrîzâde, naklettiği görüşleri aktarırken genel olarak bir tercihte bulunmamış, bazen kendi fikrini “Bana göre bu tartışmaya açık bir meseledir.”, “Benim görüşüme göre; bunun çoğunlukla takyîd edilmesi gerekir.” gibi sözlerle paylaşmıştır.

Pîrîzâde İbrahim'in eserinde konuların tertibi ve meselelerin aktarılış şekli anlaşılması kolay olmayan bir tablo sunmaktadır. Başka kaynaklardan nakledilen ifadelerin pekçok kesintiyle aktarılması metnin anlaşılmasını, anlam bütünlüğünü kurmayı oldukça zorlaştırmaktadır. Özellikle müellifin getirdiği örnek meselelerde söz konusu durum daha çok göze çarpmaktadır. Bundan dolayı ancak fıkıh tahsili yapan kimselerin hatta bu alanda derin vukûfiyeti olanların risaleyi tam manasıyla idrak etmeleri mümkün görünmektedir. Bu sebeple Pîrîzâde de edebü'l müftî konusunu müstakil bir eser olarak, küçük

farklılıklarla sunduğu *Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam* isimli risâlesinin girişinde eserini fıkıh tahsil eden ilim taliplerine yönelik yazdığını söylemektedir.⁹⁹ Yani bu risâlenin mütalaası şüphesiz risâlenin referans aldığı kaynaklara müracaat etmeyi ve bunun için gereken alt yapıyı zarûrî kılmaktadır.

Pîrîzâde İbrahim'in, *el-İ'lâm fi'l-mühimmâti'ş-Şer'iyye mine'l-ahkâm* isimli risâlesinde kendi döneminde şahit olduğu menfî gelişmeleri savuşturabilmek amacıyla “*edebü'l-müftî*” ve “*edebü'l-kâdi*” konuları üzerinde önemle durması, iftâ ve kazâ gibi iki önemli müessesenin her zaman sağlam temeller üzerinde bulunmasının gerekliliğini göstermektedir. Hanefî mezhebinin sıkı bir temsilcisi olan Pîrîzâde de bu iki önemli konuyu mezhebenden süzdüğü bilgiler ışığında aktarmaktadır.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Atar, Fahrettin. “Fetva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Atar, Fahrettin. “Kazâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/113-117. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

99 Özer, “Pîrîzâde İbrahim ve ‘Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam’ İsimli Risâlesinin Tahkik ve Tercümesi”, 337.

Azak, Necmettin. *Pîrîzâde'nin Umdetü Zevi'l-Basâir li-Halli Mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-Nezâir Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Azak, Necmettin. “Pîrîzâde İbrahim Üzerine Notlar: Ahmed el-‘Ûdî'nin Tercemetü'l-Müellif Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2021), 105-148. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1735954> _

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Basım, 2018.

Gaznevî, Cemâlüddîn Ahmed. *el-Hâvi'l-kudsî fi furû'î'l-fikhi'l-Hanefî*. 2 Cilt. PDF: Dâru'n-nevâdir, 2011. <https://archive.org/details/Al-hawiAl-qudsi/Hawi2/page/n543/mode/2up?view=theater>

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd. 12 Cilt. Riyâd: Daru Alemlî'l-kütüb, 1423/2003.

İbn Nüceym, Zeyn b. İbrahim el-Hanefî el-Mısırî. *el-Eşbâh ve'n-nezâiru'l-fikhiyye alâ mezhebi'l-Hanefiyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.

İbni Kâdî Simavna, Mahmûd b. İsrâil. *Câmiu'l-fusûleyn*. 2 Cilt. PDF: el-Mektebetü'ş-Şâmile. <https://shamela.org/pdf/a025047bfc543871623493d5bc903caf>

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi fi tertibi'ş-şerâi*. 7 Cilt. Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1406/1986.

Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire, 1356/1937.

Muhibbî, Muhammed Emîn. *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdır, ty.

Öğüt, Salim. “Edebü'l-kâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10/408-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Özer, Hasan. *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Basım, 2019.

Özer, Hasan. “Pîrîzâde İbrahim ve 'Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam' İsimli Risâlesinin Tahkik ve Tercümesi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 10/19, (Nisan 2012), 327-341. https://isamveri.org/pdfdrq/D02533/2012_19/2012_19_OZERH.pdf

Pîrîzâde, İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed. *Mecmûatu resâili Pirizâde fi'l-fıkhi'l-Hanefî ve Fetâvâhu*. thk. Hasan Özer ve Mustafa Ateş. İstanbul: İlim Kapısı, 2022.

Sadru'sş-şehîd, Hüsâmüddîn Ömer b. Abdîlazîz. *Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf*. 4 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1398/1978.

Saylan, Şenol. "Muhammed ed-Destînâî'nin Âdâbü'l-Müftîn Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkîk". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/1, (Haziran 2019) 549-574. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/718410>

Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1409/1989.